

REDUKTYVIZMO RAIŠKA ŠIUOLAIKINĖJE ANALITINĖJE FILOSOFIJOJE*

**Jonas Dagys, Vilius Dranseika,
Vytautas Grenda, Ieva Vasilionytė**

Vilniaus universiteto
Filosofijos istorijos ir logikos katedra
Universiteto g. 9/1-312, LT-01513 Vilnius
El. paštas: jonas.dagys@fsf.vu.lt, vilius.dranseika@fsf.vu.lt,
vytautui.gr@gmail.com, ieva.vasilionyte@fsf.vu.lt

Santrauka. Šio straipsnio tikslas – bendrais bruožais aptarti reduktyvizmo raišką šiuolaikinėje analitinėje sąmonės, moralės, veiksmo ir priežastingumo filosofijoje bei įvertinti redukcijos strategijų šiose filosofijos šakose panašumus ir skirtumus. Straipsnyje aptariamos šešios reduktyvizmo strategijos – sąvokų sinonimija paremta redukcija, a posteriori tapatybės tezė, analitinis funkcionalizmas, anomalusis monizmas, analizė pasitelkiant pareities sąvoką, konceptualinė analizė be sąvokų sinonimijos – ir konstatuojama, kad skirtingose filosofijos srityse šios strategijos reiškiasi skirtingai, taip pat yra skirtingai kritikuojamos ir interpretuojamos. Straipsnyje mėginama paaiškinti kai kuriuos šių skirtumų ir daroma išvada, kad šiuolaikinėje analitinėje filosofijoje neperspektyvu kalbėti apie reduktyvizmą apskritai, kaip vieną visas sritis apimančią reiškinį, paremtą visas reduktyvistines koncepcijas vienijančiu reduktyvizmo modeliu, forma ar vizija.

Pagrindiniai žodžiai: reduktyvizmas, analitinė filosofija, konceptualinė redukcija, ontologinė redukcija.

Redukcija, kaip vienas pagrindinių filosofinės analizės tikslų, ypač daug dėmesio sulaukė XX a. pirmoje pusėje ir viduryje. Tuo metu labai įtakinga suvienytojo mokslo vizija (pvz., Carnap 1938; Oppenheim, Putnam 1958) rėmėsi teorine specialiųjų mokslų redukcijos į fiziką galimybės prielaida. Buvo siūloma ir aktyviai aptarinėjama keletas reduktyvistinių strategijų ne tik tikslųjų bei gamtos mokslų, bet ir psichologijos, sąmonės, socialinių mokslų, moralės ir kalbos filosofijoje. Susidomėjimas redukcijos problematika neišnyko ir su-

vienytojo mokslo programai praradus populiarumą. Redukcija iki šiol išlieka vienu pagrindinių filosofinės analizės metodologinių orientyrų, o reduktyvizmo galimybė ir pobūdis – viena centrinių filosofijos, ypač analitinės, metodologinių problemų.

Atlikti redukciją bendriausia prasme reiškia parodyti, kad (ir kaip) tam tikras reiškinys ar reiškinų grupė gali būti visiškai suvesta į kitą, skirtingą nuo pirmosios. Pavyzdžiui, kai kalbama apie biologijos redukciją į biochemiją, tai galėtų būti pademonstravimas, kad (ir kaip) biologines organizmų savybes visiškai paaiškina ir nulemia biocheminės tų organizmų charakteristikos. Redukcijos galimybė dažnai

* Tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutar ties Nr. MIP-023/2011).

laikoma požymiu, kad redukuojanti reiškinių grupė yra labiau „pamatinė“ ar realesnė už redukuojamą reiškinių grupę (pavyzdžiui, šiuo atveju – biocheminės savybės yra labiau bazinės nei biologinės).

Skirtingose šiuolaikinės analitinės filosofijos srityse vyksta diskusijos dėl skirtingų reiškinių ar objektų redukuojamumo galimybės. Sąmonės filosofijoje polemizuojama psichikos reiškinių redukcijos į nervų sistemos fiziologijos reiškinius galimybės klausimu, veiksmo filosofijoje svarstoma galimybė redukuoti kasdienes veiksmus žyminčius predikatus į įvairius mokslines teorijose pasitaikančius predikatus, moralės filosofijoje keliamas veiksmų ar kitų vertinimo objektų moralinių savybių prigimties klausimas ir tokių savybių redukcijos į natūraliąsias savybes galimybė, priežastingumo filosofijoje aptariama priežastinių sąvokų redukcijos į kitas priežastines ar nepriežastines sąvokas galimybė.

Esama įvairių požiūrių į redukcijų tipologiją (žr. Hohwy, Kallestrup 2008: 1–2): pavyzdžiui, jas galima grupuoti pagal redukcijos objektą ir pagal pagrindimo būdą. Šiame tekste pasirenkame gana įprastą redukcijų skirstymą į du pagrindinius tipus: konceptualinę ir ontologinę (arba metafizinę) redukciją. Konceptualinės redukcijos objektas yra sąvokos arba predikatai, o ontologinės – tokios kategorijos kaip savybės, rūšys ar būviai. Be to, konceptualinės ir ontologinės redukcijos skirtis glaudžiai susijusi ir su redukcijos tipų epistemologine specifika. Konceptualinės redukcijos teiginiai dažniausiai (nors, kaip matysime 6 skyrelyje, ne visada) pagrindžiami remiantis juos sudarančių sąvokų semantine analize arba apibrėžimu, o ontologinės – empiriškai, nomologiškai ar kitokiais aposterioriniais pagrindimo būdais.

Šio straipsnio autoriai jau yra paskelbę reduktyvizmo problematiką nagrinėjančių mokslo darbų (Dagys 2006a, 2006b, 2006c, 2007, 2012; Dranseika 2010; 2012; Grenda 2008a, 2008b, 2012; Vasilionytė 2012), tad šio straipsnio tikslas – sintetinant ankstesnių tyrimų medžiagą, bendriausiais bruožais aptarti reduktyvizmo raišką šiuolaikinėje analitinėje sąmonės, moralės, veiksmo ir priežastingumo filosofijoje bei įvertinti redukcijos strategijų šiose filosofijos šakose panašumus ir skirtumus.

Visose keturiose srityse egzistuoja išoriškai panašios reduktyvizmo strategijos: daugiausia mėginama apginti ar sukritikuoti kelias redukcijos tezes, kurių pavidalas skirtingose filosofijos srityse iš pirmo žvilgsnio atrodo labai panašus, – pavyzdžiui, sąvokų sinonimija paremtos konceptualinės redukcijos tezė ar aposteriorinės tapatybės tezė. Lygindami šias sritis, pirmiausia kelsime klausimą, ar šie išoriniai panašumai rodo esant tikras bendras skirtingų sričių raidos tendencijas. Ar reduktyvizmo strategijos pokyčius, tokius kaip vienos tezės atsisakymas ir perėjimas prie kitos tezės gynybos, skirtingose srityse paaiškina vienodi ar skirtingi teoretikų motyvai? Antras nagrinėjamų sričių lyginimo aspektas bus egzistuojančių reduktyvizmo strategijų skirtumų konstatavimas ir paaiškinimas: ar yra reduktyvizmo strategijų, pasireiškiančių ne visose filosofijos srityse, ir kokie šių sričių ypatumai tuos skirtumus paaiškina?

1. Sąvokų sinonimija paremta redukcija ir aposteriorinės tapatybės tezė

Filosofijos istorijos požiūriu, reduktyvizmo raišką šiuolaikinėje filosofijoje patogu

pradėti analizuoti nuo pačios paprasčiausios konceptualinės redukcijos formos, savybių tapatybę grindusios tas savybes žyminčių sąvokų sinonimiškumo kriterijumi, t. y. nuo bandymo pateikti skirtingų lygmenų reiškinių sutapatinimą per, kaip buvo manoma, bendraprasmes sąvokas, pateikti sinonimija besiremiančius apibrėžimus. Tipiški tokios sinonimija grindžiamos redukcijos pavyzdžiai galėtų būti biheivioristinis subjektyvus psichologinius būvius žyminčių sąvokų vertimas į elgesio ar elgsenos dispozicijų aprašymus sąmonės filosofijoje (pvz., Hempel 1935/1980) arba Moore'o kritikos objektu tapęs moralinių ir nemoralinių sąvokų tapatinimas empiristinėje etikoje, tvirtinant tų sąvokų – pavyzdžiui, „geras“ ir „malonus“ ar „naudingas“ – sinonimiją (Moore 1903), tačiau pavyzdžių galime rasti ir kitose filosofijos srityse – kaip antai priešastingumo filosofijoje (Ducasse 1926/1993: 125–126). Tokia redukcijos strategija veikiai susidūrė su rimta kritika, nukreipta tiek prieš konkrečius analitinius teiginius (pvz., atvirojo klausimo argumentu, frėgiškais skirtingą prasmę turinčiais terminais išreiškiamų tapatybės teiginių pavyzdžiais), tiek prieš analitiškumo sampratą apskritai (pvz., Quine 1951). Reduktyvizmo šalininkai į šią kritiką reagavo dvejopai. Vieni (1) pakeitė sąvokų analizės sampratą (apie šią strategiją pakalbėsime 6 skyrelyje), o kiti (2) pakeitė ginamą redukcijos tezę, vienaip ar kitaip atskirdami ontologinius ir konceptualinius redukcijos aspektus ir remdamiesi idėja, kad redukcijos tezė turi būti pagrindžiama arba paneigiama ne aprioriniais, o aposterioriniais argumentais (empiriniais duomenimis).

Vienas iš pirmųjų mėginimų „patobulinti“ ((2) būdu) reduktyvią analizę išven-

giant semantinės sinonimijos buvo sąvokų ekstensijų nebūtinio (*contingent*) tapatumo tezė, bene ryškiausiu pavidalu formuluota kaip patirtinių būvių ir smegenų fizinių būvių tapatumo hipotezė sąmonės filosofijoje (plačiau žr. Dagys 2006b, 2012). Apie XX a. vidurį šią strategiją taip pat galima aptikti bendrojoje mokslo filosofijoje formuluotuose redukcijos modeliuose, kurie rėmėsi „jungiamųjų dėsnų“ (*bridge laws*) samprata (Oppenheim and Putnam 1958; Nagel 1961; Hempel 1966; Schaffner 1967).

Moralės filosofijoje atvirojo klausimo argumento, nukreipto prieš sąvokų sinonimija paremtą redukciją, kritika taip pat buvo remiama sėkmingais tokių konceptualinių redukcijų kaip „vanduo“ ir „H₂O“ ar „temperatūra“ ir „vidutinė kinetinė molekulių energija“ pavyzdžiais: neva atvirojo klausimo argumentas duotų absurdiškų rezultatų moksle, todėl pagal analogiją jis netaikytinas ir moralinėms sąvokoms (Harman 1977; Putnam 1981). Visgi moralės filosofijoje, nepaisant minėtojo sinonimiškumo kriterijaus diskreditavimo, kalbos vartotojų kalbinė kompetencija, matyt, kitaip nei kitose nagrinėjamosiose filosofijos srityse, išliko vienu svarbiausių kriterijų semantiniams klausimams spręsti, todėl nemažai filosofų atmetė tokios redukcijos galimybę arba suabejodami mokslo ir etikos analogija, arba gindami kitokią žodžių prasmės sampratą (žodžio prasmė esą turi būti nustatoma analitiškai, taigi, žodžių ekstensijų tapatumas nėra pagrindas tų žodžių prasmių tapatumui) (plačiau žr. Vasilionytė 2012).

Ir sąmonės, ir moralės filosofijoje sinoniminės redukcijos pakeitimas aposteriorinės tapatybės teze buvo naujas būdas tai pačiai pradinei pozicijai apginti: sąmonės filosofijoje – materializmui, moralės filo-

sofijoje – natūralizmui. Tačiau veiksmo filosofijoje ryškesnių aposteriorinės tapatybės tezės gynėjų nebuvo. Priežastingumo filosofijoje šių redukcijos pavidalų skirtumas turi kitą prasmę. Ryškiausias aposteriorinės tapatybės modelio taikymo pavyzdys šioje srityje yra Davido Fairo reduktyvi teorija, tapatinanti priežasties ir padarinio santykį su fizikos terminais apibūdinamu energijos perdavimo santykiu. Fairas pripažįsta, kad jo teorija neperteikia kasdienės kalbos vartotojams žinomos žodžio „priežastis“ reikšmės (*meaning*), ir netgi siekia apskritai atsiriboti nuo šio žodžio reikšmės klausimo (Fair 1979: 231). Vadinas, savo teoriją autorius interpretuoja kaip bandymą atsakyti į naują klausimą, o ne kaip tikrą ankstesnių konceptualinės redukcijos bandymų alternatyvą. Tą pačią tradiciją tęsia Philas Dowe'as, siūlantis atskirti dvi priežastingumo filosofijos užduotis – konceptualinę ir empirinę analizę, ir vertinti jas pagal skirtingus kriterijus (Dowe 2000: 1–2). Be to, kaip teigia Vytautas Grenda (2012: 17–19), priežastingumo teorijose, kuriose yra „empirinės“ redukcijos tezių (tokių kaip aposteriorinės tapatybės teiginiai), visada būna ir priežastinių sąvokų apibrėžimų, pagrindžiamų įprastiniais konceptualinės analizės metodais (sąvokų sinonimija paremtų apibrėžimų arba 6 skyrelyje aprašytais būdais pagrįstų apibrėžimų). Tai reiškia, kad šiose teorijose empirinė redukcija veikia papildomai įprastinę, o ne ją pakeičia.

2. Funkcionalistinė analizė

Septintajame dešimtmetyje išpopuliarėjusios ir, anot Michaelo Esfeldo, šiuo metu vyraujančios (Esfeld 2014: 89), funkcionalistinės teorijos sudarė prielaidas kurti sudėtingesnes reduktyvizmo ir antireduk-

tyvizmo formas. Kartais jos buvo formuluojamos kaip *a posteriori* tapatybės tezės plėtiniai, siūlantys ieškoti *a posteriori* tapatybių tarp funkcionalistiškai išanalizuotų predikatų. Ši strategija visų pirma formuluota sąmonės filosofijoje, pavyzdžiui, Lewiso ir Armstrongo analitiniame funkcionalizme (Armstrong 1968; Lewis 1972). Tokio tipo funkcionalizme redukcijos galimybę užtikrina tai, kad skirtingų lygmenų sąvokos (pvz., „skausmas“ ir „neuronų būvis x^c “) apibūdinamos per tos pačios struktūros funkcines ar priežastines priklausomybes tarp ankstesnių ir vėlesnių būvių. Ši funkcionalistinės analizės forma yra laikytina konceptualinės analizės forma, tačiau joje, skirtingai nei sąvokų sinonimija paremtos konceptualinės redukcijos atveju, ieškoma ne vienaprasmių predikatų, o stambesnių konceptualinių struktūrų, kartais pavadinamų teorijomis, formuluojamų skirtingų lygmenų kalbomis, atitikimo. Pavyzdžiui, sąmonės filosofijoje gali būti ieškoma struktūrinio izomorfizmo tarp kasdieniu intencionalistiniu žodynu ir fizikalistiniu neurofiziologijos žodynu suformuluotų žmogaus elgesio aiškinimo ir prognozavimo kauzaliųjų teorijų.

Moralės filosofijoje analitiniai funkcionalistai pasiūlė procedūrą, turėjusią leisti nustatyti moralinių savybių sąvokų natūralistinius referentus, tapsiančius pagrindu reviduotoms moralinių savybių sąvokoms (Jackson and Pettit 1995; Jackson 1998). Žinoma, ši metodologinė strategija, pritaikyta moralės filosofijoje, su savimi „atsinešė“ ir jai būdingą, jau kitose filosofijos srityse išsakytą kritiką. Pavyzdžiui, pirmieji funkcionalistai siekė pateikti neutralią (*topic neutral*), t. y. konkrečios ontologijos nesuponuojančią, analizę, tačiau funkcionalizmo kritikai abejoja, ar siūloma analizė yra būtinai *natūralistinė*

(van Roojen 1996), o net jei ir taip – ar ji dėl konceptualinių arba substancialių priežasčių (tarkime, dėl daugiariopo įkūnijimo – *multiple realizability*) įgalina išrinkti vienintelę fizinių savybių, sutapatintinų su moralinėmis, rinkinį (Smith 1994).

Kitais atvejais funkcionalistinė analizė būdavo pasitelkiama sinonimija paremtos konceptualinės redukcijos neįmanomumui ar nepraktiškumui pademonstruoti, kaip kad Jerry'io Fodoro psichofunkcionalizme, reikšmingame sąmonės ir ypač veiksmo filosofijai (Fodor 1974; 1987). Pastaruoju atveju teigiama, jog su materialistine ontologija gali būti suderinama tai, kad skirtingų aprašymo lygmenų sąvokos nėra koekstensyvios (visų pirma dėl daugiariopo materialiojo įkūnijimo argumento): vieno lygmens sąvoką gali atitikti praktiškai nepritaikoma, neinformatyvi kito lygmens sąvokų disjunkcija. Tai turėtų užkirsti kelią tiek sinonimija paremtai konceptualinei redukcijai, tiek ir analitiniame funkcionalizme ginamam skirtingais žodynais suformuluotų, bet tą pačią funkcinę struktūrą turinčių konceptualinių darinių tapatinimui, tuo pat metu neužkertant kelio ontologinei redukcijai. Tad jei analitinis funkcionalizmas laikytinas konceptualinio reduktyvizmo forma, tai psichofunkcionalizmas yra konceptualinio antireduktyvizmo forma.

Funkcionalizmas priežastingumo filosofijoje yra (eliminacinis) konceptualinis reduktyvizmas, ir yra bandymų jį suderinti su ontologiniu *antireduktyvizmu*. Pagal funkcionalizmo modelį sukonstruotų priežastingumo teorijų autoriai Peteris Menziesas ir Michaelas Tooley'is sutaria dėl prielaidos, kad visi ankstesni bandymai apibrėžti priežasties ir padarinio santykį per nepriežastines sąvokas remiantis

tiesiog sinonimija buvo nesėkmingi (šiuo atžvilgiu jų motyvai gali pasirodyti panašūs į funkcionalistų motyvus kitose minėtose filosofijos srityse), tačiau jie siūlo funkcionalistinius apibrėžimus, susiejant šio santykio sąvoką su kitomis sąvokomis (Menzies 1996: 101; Tooley 1987: 272–273) ir leidžiant šią sąvoką eliminuoti (Tooley 1987: 23). Be to, skiriasi jų nuomonės dėl funkciškai apibrėžto santykio aposteriorinės redukcijos galimybės: Menziesas šią galimybę palieka atvirą (Menzies 1996: 104), o Tooley'is aprioriniais argumentais įrodinėja, kad tokia redukcija neįmanoma (Tooley 2003: 418).

3. Anomalusis monizmas

Sąmonės ir veiksmo filosofijoje aposteriorinės tapatybės tezė ir funkcionalizmas nebuvo vieninteliai siūlyti būdai suderinti ontologinį monizmą su sąvokų sinonimija paremtos konceptualinės redukcijos atmetimu. Bene ryškiausia kita nereduktyvaus (konceptualine prasme) materializmo versija buvo Donaldo Davidsono (1970) anomaliojo monizmo doktrina. Čia konceptualinės redukcijos galimybė yra neigiama tiek remiantis daugiariopo materialiojo įkūnijimo argumentu, tiek nurodant, kad propozicinės nuostatos yra priskiriamos (o propozicinis turinys čia laikomas esminiu psichinių būvių ir veiksmų elementu) vadovaujantis racionalaus interpretavimo reikalavimais, kurie esą nėra taikomi gamtos moksluose vartojamiems predikatams. Taip gaunami du žodynai, kurių predikatų ekstensijų sutapimo nėra pagrindo tikėtis. Normatyvumo kaip iš natūralistinių tapatybių išsprūstančio veiksmo ar jo predikatų elemento bei veiksmo kaip suvokimo objekto (o ne fizinių judesių derinio) sampratos jungia kai kuriuos veiksmo bei

moralės filosofus priešintis konceptualinės redukcijos į nenormatyvines sąvokas galimybei (pvz., Taylor 1964; von Wright 1971). Anomalusis monizmas esą leidžia pasiūlyti tam tikrą vidurio kelią, kuris paprastai laikomas materialistiniu ontologijos prasme, tačiau jame lieka erdvės mokslų apie žmogų metodologinei autonomijai.

Priežastingumo filosofijoje ši Davidsono teorija neturi tiesioginio atitiktumens – tikriausiai dėl to, kad yra pernelyg glaudžiai susijusi su kitomis jo teorijomis (pavyzdžiui, įvykių ir jų aprašymų, taip pat gamtos dėsnių samprata), kad būtų pritaikoma tokiems kitose filosofijos srityse aptariamiems redukcijos objektams kaip priežastiniai ryšiai.

4. Reduktyvių strategijų skirtumai sąmonės, veiksmo ir moralės filosofijoje

Kodėl 1–3 skyreliuose apžvelgtos trys strategijos, priimančios ontologinį reduktyvizmą ir atmetančios sąvokų sinonimija paremtą konceptualinį reduktyvizmą (aposteriorinės tapatybės tezė, analitinis funkcionalizmas ir anomalusis monizmas) skirtingose filosofijos srityse išgalėjo nevienodai ir sulaukė gana skirtingos kritikų reakcijos? Mūsų manymu, šiuos skirtumus geriausiai paaiškina tai, jog šiose srityse dominuoja skirtinga problematika.

Sąmonės filosofijoje dominuojanti problemė ašis yra ontologinio reduktyvizmo problematika, o ši turi palyginti mažai praktinių ar metodologinių implikacijų moralės ar veiksmo filosofijai, kur daugiau dėmesio skiriama konceptualinės redukcijos klausimams. Tai, dėl ko šioje srityje polemizuojama, nėra tiesiogiai reikšminga veiksmo ar moralės filosofijos klausimų atžvilgiu, o paradigmine redukcija, kelian-

čia daugiausia poleminės įtampos, sąmonės filosofijoje iš esmės laikoma ontologinė redukcija, kuri įmanoma nepasitelkiant konceptualinės redukcijos.

Šių sąmonės filosofijos ypatumų ištaikos glūdi vieningo mokslo vizijoje, kuri vadovavosi prielaida, kad reduktyvia analize yra įmanoma suteikti vienovę mokslų sistemai parodžius, kaip specialieji mokslai gali būti redukuoti į labiau bazinius mokslus ir galų gale – į fundamentalias fizikos teorijas (skirtingose versijose buvo kalbama apie teorijų, dėsnių, prediktų, metodų redukciją). Tačiau tai nebuvo vien siekis suvienodinti skirtingų mokslų kalbą ir suteikti specialiesiems mokslams didesnį patikimumą reformuojant juos fundamentalių gamtos mokslų pavyzdžiu. Vieningojo mokslo vizija buvo ir vieningo mokslinio pasaulėvaizdžio vizija, bene ryškiausiai pasireiškusi Oppenheimo ir Putnamo (1958) pažiūra, kad mereologinis dalies ir visumos santykis leidžia visą skirtingų mokslų tiriamą tikrovę suvokti kaip vieningą: pavyzdžiui, chemijos redukcija į fiziką galima todėl, kad molekulės sudaro atomai. Ontologinio materializmo problematikos dominavimas sąmonės filosofijoje gali būti laikomas šių bandymų sukurti vieningą mokslinį pasaulėvaizdį tęsinium.

Sąmonės filosofijoje, kur dominuoja ontologinė problematika, bet kokia materialistinė ontologija yra laikoma reduktyvizmo forma, todėl nereduktyvaus materializmo sąvoka čia yra problemiška (žr. Robinson 2001). Veiksmo ir moralės filosofijoje dominuoja kitokia problematika, kuri lemia ir šioms sritims būdingas reduktyvizmo raidos tendencijas. Veiksmo filosofijoje paradigmine redukcija yra laikoma konceptualinė redukcija, o ontologinės redukcijos klausimui teikiama mažiau

reikšmės. Taip yra visų pirma dėl to, kad pagrindinės diskusijos skirtos ne metafizikos, o mokslų apie žmogų metodologinės autonomijos klausimams. Veiksmo filosofijoje, kur dominuoja konceptualinė ir aiškinamoji problematika, konceptualine prasme nereduktyvus materializmas įmanomas, netgi dominuojantis, tačiau ontologiniai aspektai čia mažiau relevantiški (žr. Dranseika 2012). Panašiai ir moralės filosofijoje – ontologinis, arba metafizinis, natūralizmas, atmetantis sąvokų sinonimiją paremtą moralinių savybių redukciją, yra įmanomas, tačiau pernelyg mažai reikšmingas pagrindinių moralės teorijos problemų atžvilgiu (žr. Vasilionytė 2012). Veikiausiai praktiniai pastarųjų disciplinų aspektai, būtinybė vartoti moralinę ar veiksmo kalbą ne tik teorinių tyrimų kontekste sudėlioja akcentus taip, kad konceptualinės redukcijos galimybė tampa dominuojančiu klausimu net ir sprendžiant ontologijos problemas.

5. Pareitis

Pareities (*supervenience*), arba vienakryptės priklausomybės, sąvoka reduktyvizmo debatuose nėra vienareikšmė: nesutariama, ar pareities ryšys yra reduktyvus, ar nereduktyvus. Literatūroje ši sąvoka neretai pristatoma pateikiant techninį apibrėžimą, pavyzdžiui: „*A* tipo savybės pareina nuo (*supervene on*) *B* tipo savybių, jei ir tik jei visi *x*, sutampantys *B* tipo savybių atžvilgiu, sutampa ir *A* tipo savybių atžvilgiu.“¹

¹ Kadangi tokį apibrėžimą atitinkantis savybių tipų santykis nėra būtinai asimetriškas (įmanomos tokios dvi savybių aibės *A* ir *B*, kad šis santykis sietų *A* su *B* ir *B* su *A*), jo, griežtai tariant, negalima vadinti vienakryptės priklausomybės santykiu ir lietuviškas termino vertimas „pareitis“ gali pasirodyti netikslus. Kita vertus, daugumos diskusijų apie „pareitį“ objektas tikriausiai yra ne tas santykis, kurį apibūdina literatūroje aptinkami

Galima pastebėti pareities sampratos skirtumus sąmonės bei moralės filosofijoje. Pareities ryšio idėja priskiriama George’ui E. Moore’ui, veikale *Principia Ethica* (1903) taip apibūdinusiam moralinių bei natūraliųjų savybių ryšį. Ji išpopuliarėjo ir sąmonės filosofijoje. Galima sakyti, kad abiejose srityse pareitis yra mėgstama metafizinių natūralistų (sąmonės filosofijoje labiau įprasta sakyti: fizikalistų, tiesa, tokių, kurie nelinkę sąmonės būvių tiesiog sutapatinti su smegenų būviais; pareitis čia traktuotina kaip minimalus fizikalizmo pagrindas) ir kad pastarieji dėl to patiria spaudimą išgryninti to ryšio esmę: jei tai ne reduktyvus santykis, neleistina juo naudotis kaip „kažkokiais metafiziniais superkliais“, pavyzdžiui, taip mano Robertas Stalnakeris (1996). Pareitį, pagrįstą reduktyvistine intuicija, jis suvokia kaip „sąvoką, kuri padeda izoliuoti metafizinę reduktyvistinio teiginio dalį – atskirti ją nuo teiginių apie konceptualinius resursus ir eksplicitišką ekspresijos galią teorijų, kurias vartojame pasauliui aprašyti“ (Stalnaker 1996: 224).

Tačiau atrodo, kad metaetikoje pareities sąvoka, gimusi ne iš reduktyvistinės intuicijos, tokį spaudimą lengviau ir atlaiko. Pavyzdžiui, Nickas Zangwillas (2005), remdamasis Kito Fine’o darbu (1994), gina pareities ryšio dviprasmišką prigimtį: ryšio būtinumas galintis būti suprastas tiek jo esmiškumo prasme, tiek modalumo reikšme. O štai Frankas Jacksonas (1998) pabrėžia, kad pareities sąvoka moralės filosofijoje yra pirmesnė konkrečios metafizikos atžvilgiu: šis ryšys esąs būdingas moralės kalbai, jis apibrėžia tas savybes,

techniniai apibrėžimai, o „vienakryptė priklausomybė“ miglota intuityvia prasme.

kurios gali būti laikomos moralinėmis savybėmis, tačiau neatsako į klausimą, ar tokios savybės apskritai kada nors tampa instancijuotos (Jackson 1998: 128–129). Tuomsyk sąmonės filosofijoje, anot to paties filosofo, pareities ryšys tarp psichinių bei fizinių įvykių nėra apriorinis – jo priėmimas priklausantis tik nuo metafizinės filosofo pozicijos.

Pareities sąvoka kartais pasitaiko ir priešastingumo filosofijoje. Ji vartojama kalbant apie priešastinių faktų (įvykių priešastinių ryšių ir priešastinių dėsnių) priklausomybę nuo nepriešastinių faktų kaip tikslesnis (pačių šios sąvokos vartotojų nuomone) „priklausomybės“ sąvokos pakaitalas (pvz.: Tooley 1987: 28–31; 2003: 387–389). Kitaip nei sąmonės ir moralės filosofijoje, čia nekilo didesnių diskusijų dėl pareities ir redukcijos santykio – šios sąvokos paprastai vartojamos pakaitomis, o veiksmo filosofijoje pareities sąvoka svarbesnio vaidmens nevaidina.

6. Konceptualinė analizė be sąvokų sinonimijos priešastingumo filosofijoje

Trys ankstesniuose skirsniuose parodytos tendencijos, – sąvokų sinonimija paremtos definicinės redukcijos atsisakymas, konceptualinių ir ontologinių redukcijos aspektų atskyrimas bei bandymai pagrįsti redukcijos tezes ne kasdienės kalbos vartotojų intuicijomis, o empiriniais gamtos mokslų duomenimis, – sąmonės, veiksmo ir moralės filosofijoje gali būti suprantami, pirma – kaip vieningo mokslo vizijoje įkūnytą pradinę griežtos reduktivizmo programos sušvelninimas, antra – kaip filosofijos „progreso“ išraiška: senamadišką mintinių eksperimentų metodą pakeitus ar papildžius empiriniais metodais,

pati filosofija esą pasidaro moksliškesnė. Priešastingumo filosofijoje padėtis yra kitokia – čia nėra tokių ryškių vienakryptės raidos tendencijų, taip pat skiriasi ir egzistuojančių tendencijų vertinimas.

Dominuojantis priešastingumo teorijų, taip pat ir reduktyvių, pagrindimo metodas šioje srityje tradiciškai tebėra vadinamas konceptualine analize. Pavyzdžiui, įtakingame 2004 metų straipsnyje Davidas Lewisas įrodinėja, kad priešastingumo konceptualinė analizė neturi jokių rimtų metodologinių alternatyvų, nes nei aposteriorinės tapatybės modelį, nei funkcionalizmo modelį atitinkanti redukcija, jo nuomone, pačios savaime nepasakytų, ką bendro turi tikri ir tik galimi priešastingumo atvejai (Lewis 2004: 75–77). Vis dėlto pažymėtina, kad „konceptualiniai“ apibrėžimai, kuriuos Lewisas čia turi omenyje, remiasi ne vien sąvokų sinonimija įprastine šio termino prasme, t. y. kasdienės kalbos vartotojų suvokiama sinonimija, bet daug įvairesniais argumentais (jų apžvalgą pateikia Grenda 2012: 14–15): pavyzdžiui, paprastumo, tikslumo ir loginio nuoseklumo argumentais, taip pat argumentais, paremtais ne priešastinių, o kitų sąvokų analize. Dažnai atrodo neįmanoma vienareikšmiškai pasakyti, ar tokie argumentai grynai „aprioriniai“, ar ne. Dauguma priešastingumo teorijų, vadinamų „konceptualinėmis analizėmis“, yra preskriptyvaus pobūdžio – jomis siekiama ne aprašyti egzistuojančią priešastingumo sampratą, bet ją vienais ar kitais atžvilgiais patobulinti. Tai iš dalies paaiškina ne tik šiai sričiai būdingą konceptualinės analizės metodo nepakeičiamumą, bet ir esamą filosofinių pozicijų įvairovę. Tokio „patobulinimo“ vertinimo kriterijų yra daug, jie gali konfliktuoti, be to, priešastingumo filosofijoje nėra vienos

centrinės diskusijų tezės, kurią visi šios srities autoriai mėgintų įrodyti arba paneigti (tokios kaip materializmas sąmonės filosofijoje). Taigi ši sritis tiesiog pasmerkta teorijų ir metodų įvairovei.

Priežastingumo filosofijoje nėra vienvės ir metametafizikos klausimais (žr. Grenda 2012: 16–17) – ar konceptualinė analizė gali atskleisti turingas metafizines tiesas ir ar ontologinę redukciją įmanoma atlikti atsiribojant nuo žodžių reikšmės klausimų.

Išvados

Šiuolaikinėje sąmonės, veiksmo, moralės ir priežastingumo filosofijoje reduktyvizmas reiškiasi skirtingais, tik išoriškai panašiais pavidalais, ir neperspektyvu kalbėti apie reduktyvizmą apskritai, kaip vieną visas sritis apimančią reiškinį, paremtą visas reduktyvistines koncepcijas vienijančiu reduktyvizmo modeliu, forma ar vizija. Aprašytos šešios reduktyvizmo strategijos (sąvokų sinonimija paremta redukcija, *a posteriori* tapatybės tezė, analitinis funkcionalizmas, anomalusis monizmas, analizė pasitelkiant pareities sąvoką, konceptualinė analizė be sąvokų sinonimijos) skirtingose srityse pasireiškia nevienodai, taip pat yra skirtingai kritikuojamos ir interpretuojamos:

1) Sąvokų sinonimija paremta redukcija ir analitinio funkcionalizmo siūloma analizė aptinkamos visose apžvelgtose srityse – sąmonės, veiksmo, moralės ir priežastingumo filosofijoje. Tačiau yra skirtumų: priežastingumo filosofijoje, kitaip nei kitose trijose srityse, funkcionalistinę analizę mėginama derinti su ontologiniu antireduktyvizmu.

2) Aposteriorinės tapatybės tezė aptinkama sąmonės, moralės ir priežastingumo filosofijoje, bet jose skirtingai kritikuojama ir interpretuojama: moralės filosofijoje, kitaip nei sąmonės ir priežastingumo, tokios redukcijos galimybė atmetama suabejojant mokslo ir etikos analogija, o priežastingumo filosofijoje, kitaip nei sąmonės ir moralės, ši redukcijos strategija suvokiama ne kaip konceptualinės redukcijos alternatyva, o kaip jos papildymas.

3) Anomalusis monizmas aptinkamas tik sąmonės ir veiksmo filosofijoje.

4) Pareities tezė aptinkama sąmonės, moralės ir priežastingumo filosofijoje. Sąmonės ir moralės filosofijai bendra tai, kad šiose srityse pareities samprata nėra vienareikšmė: nesutariama, ar tai reduktyvus ryšys. Tačiau tie iš sąmonės filosofų, kurie remiasi nereduktyvia pareities traktuote, patiria spaudimą išgryninti šio ryšio esmę. Tuomsyk moralės filosofijoje pareitis gali išlikti dviprasmišku santykiu, nes (priešingai nei sąmonės ir fizinių smegenų būvių ryšio atžvilgiu) moralinės nuo nemoralinių natūraliųjų savybių pareina *a priori*, vadinasi, pareitis čia nesuprastina kaip (būtinai) metafizinis ryšys – šis ryšys episteminis. Ir priešingai, sąmonės filosofijoje pareitis visų pirma suprastina kaip metafizinis ryšys.

5) Konceptualinė redukcija be sąvokų sinonimijos aptinkama tik priežastingumo filosofijoje.

Kaip paaiškinti šiuos skirtumus? Straipsnyje siūlomos tokios hipotezės: antrame punkte nurodytą moralės filosofijos

ypatumą paaiškina tai, kad šioje srityje kalbos vartotojų kalbinė kompetencija išliko vienu svarbiausių kriterijų semantiniams klausimams spręsti. Apskritai antireduktivistinės tendencijos moralės filosofijoje sietinos su jos, kaip praktinės filosofijos, pobūdžiu, kur pirmojo asmens perspektyvos bei sveikos nuovokos neišvengiamumas sprendžiant ir veikiant reikalauja savo teisių moralinės teorijos konstravime. Anomalią monizmo tiesioginio atitikmens nebuvimą priešastingumo ir moralės filosofijoje (trečias punktas) galima aiškinti tuo, kad ši teorija yra pernelyg glaudžiai susijusi su kitomis jos autoriaus Donaldo Davidsono teorijomis. Pirmame ir antrame punktuose nurodytiems priešastingumo filosofijos ypatumams paaiškinti reikėtų atskiro, išsamesnio tyrimo, o penktame punkte nurodytą priešastingumo filosofijos ypatumą iš dalies paaiškina šiai sričiai būdingas preskriptyvumas: daugelis priešastingumo teorijų kuriamos siekiant

eksplikuoti ir patobulinti esamą priešastingumo sampratą.

Galiausiai minėtinas ir dar vienas svarbus nagrinėjamų sričių skirtumas. Ontologinio reduktvizmo derinimas su sąvokų sinonimija paremto konceptualinio reduktvizmo atmetimu (trys čia apžvelgti šio derinio pavyzdžiai yra aposteriorinės tapatybės tezė, analitinis funkcionalizmas ir anomalusis monizmas) sąmonės filosofijoje laikomas reduktvizmo forma, skirtingai nei veiksmo ir moralės filosofijoje, kur toks derinimas reduktvizmu nelaikomas. Tai paaiškintina šiose srityse dominuojančios problematikos skirtumais: sąmonės filosofijoje paradigmine redukcija laikoma ontologinė redukcija, o veiksmo ir moralės – konceptualinė. Gilesnių šių skirtumų ištakų reikėtų ieškoti vieningo mokslo vizijoje, kuri buvo ir vieningo pasaulėvaizdžio vizija, ir jos krizėje. Be to, svarbūs ir praktiniai veiksmo ir moralės filosofijos disciplinų aspektai, būtinybė vartoti moralinę ar veiksmo kalbą ne tik teorinių tyrimų kontekste.

LITERATŪRA

Armstrong, D. M. 1968. *A Materialist Theory of the Mind*. London: Routledge.

Carnap, R. 1938. Logical Foundations of the Unity of Science. In: O. Neurath, R. Carnap, and C. W. Morris (eds.). *International Encyclopedia of Unified Science*. Vol. I, No. 1. Chicago: University of Chicago Press, p. 42–62.

Dagys, J. 2006a. Dekartiškas dualizmo įrodymas šiuolaikinėje sąmonės filosofijoje. *Problemos* 69: 95–103.

Dagys, J. 2006b. *Reduktivistinės sąmonės teorijos šiuolaikinės filosofijos kontroversijose*: Daktaro disertacija (rankraštis). Vilnius: Vilniaus universitetas.

Dagys, J. 2006c. Funkcionalizmas sąmonės filosofijoje: metodologija ar ontologija? *Problemos* 70: 113–125.

Dagys, J. 2007. Pareitis, fizikalistinė redukcija ir perkeistos kokybės. *Problemos* 71: 108–116.

Dagys, J. 2012. Šiuolaikinė psichofizinio reduktvizmo ir antireduktvizmo polemika ir metodologinės jos išdavos. *Problemos Priedas*: 22–36.

Davidson, D. 1970. Mental Events. In: L. Foster and J. W. Swanson (eds.). *Experience and Theory*. Amherst, MA: University of Massachusetts Press, p. 79–101.

Dowe, P. 2000. *Physical Causation*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dranseika, V. 2010. Veiksmų atpažinimas kaip *virtus dormitiva*. *Problemos* 77: 122–128.

Dranseika, V. 2012. Reductionism and action predicates. *Problemos* 2012 Priedas: 51–62.

Ducasse, C. J. 1926/1993. On the Nature and the Observability of the Causal Relation. In: E. So-

- sa & M. Tooley, eds. *Causation*. Oxford: Oxford University Press, p. 125–136.
- Esfeld, M. 2014. Reductionism today. In: *European Philosophy of Science – Philosophy of Science in Europe and the Viennese Heritage*. Springer International Publishing, p. 89–101.
- Fair, D. 1979. Causation and the Flow of Energy. *Erkenntnis* 14 (3): 219–250.
- Fine, K. 1994. Essence and Modality. *Philosophical Perspectives* 8: 1–16.
- Fodor, J. 1974. Special Sciences (or: The Disunity of Science as a Working Hypothesis). *Synthese* 28 (2): 97–115.
- Fodor, J. 1987. *Psychosemantics*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Grenda, V. 2008a. *Hiumistiniai ir antihiumistiniai argumentai šiuolaikinėse priežastingumo teorijose*: Doktoro disertacija (rankraštis). Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Grenda, V. 2008b. Nesatys kaip reduktyvistinės priežastingumo analizės argumentas. *Problemos* 73: 104–114.
- Grenda, V. 2012. Reduktyvizmo raiška šiuolaikinėje priežastingumo filosofijoje. *Problemos Priedas*: 7–21.
- Harman, G. 1977. *The Nature of Morality*. Oxford: Oxford University Press.
- Hempel, C. 1935/1980. Analyse logique de la psychologie. *Revue de Synthèse* 10: 27–42; trans. as „The Logical Analysis of Psychology“, in N. Block (ed.). *Readings in Philosophy of Psychology*, Methuen, 1980, p. 14–23.
- Hempel, C. 1966. *Philosophy of Natural Science*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Hohwy, J. and Kallestrup, J. (eds.) 2008. *Being Reduced: New Essays on Reduction, Explanation, and Causation*. Oxford: Oxford University Press.
- Jackson, F.; Pettit, Ph. 1995. Moral Functionalism and Moral Motivation. *The Philosophical Quarterly* 45 (178): 20–40.
- Jackson, F. 1998. *From Metaphysics to Ethics. A Defence of Conceptual Analysis*. Oxford: Clarendon Press.
- Lewis, D. 1972. Psychophysical and Theoretical Identifications. *Australasian Journal of Philosophy* 50: 249–258.
- Lewis, D. 2004. Causation as Influence. In: J. Collins, N. Hall & L. A. Paul, eds. *Causation and Counterfactuals*. Cambridge, Mass.: MIT Press, p. 75–106.
- Menzies, P. 1996. Probabilistic Causation and the Pre-emption Problem. *Mind* 105 (417): 85–117.
- Moore, G. E. 1903. *Principia Ethica*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nagel, E. 1961. *The Structure of Science: Problems in the Logic of Scientific Explanation*. London: Routledge.
- Oppenheim, P.; and Putnam, H. 1958. Unity of Science as a Working Hypothesis. In: H. Feigl, M. Scriven, and G. Maxwell, eds. *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*. Vol. 2. Minneapolis: Minnesota University Press, p. 3–36.
- Putnam, H. 1981. Values, facts and cognition. In: *Reason, Truth and History*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 201–216.
- Quine, W. V. 1951. Two Dogmas of Empiricism. *The Philosophical Review* 60: 20–43.
- Robinson, H. M. 2001. Davidson and Non-reductive Materialism: A Tale of Two Cultures. In: Carl Gillett & Barry M. Loewer (eds.). *Physicalism and its Discontents*. Cambridge University Press.
- Schaffner, K. F. 1967. Approaches to Reduction. *Philosophy of Science* 34: 137–147.
- Smith, M. 1994. *The Moral Problem*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Stalnaker, R. 1996. Varieties of Supervenience. *Noûs*, Vol. 30, Supplement: Philosophical Perspectives, 10, *Metaphysics*, p. 221–241.
- Taylor, C. 1964. *The Explanation of Behaviour*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Tooley, M. 1987. *Causation: A Realist Approach*. Oxford: Clarendon Press.
- Tooley, M. 2003. Causation and Supervenience. In: M. J. Loux & D. W. Zimmerman, eds. *The Oxford Handbook of Metaphysics*. Oxford: Oxford University Press, p. 386–434.
- van Roojen, M. 1996. Moral Functionalism and Moral Reductionism. *The Philosophical Quarterly* 46 (182): 77–81.
- Vasilionytė, I. 2012. The Open Question Argument and the Possibility of Reductionism. *Problemos Priedas*: 37–50.
- von Wright, G. H. 1971. *Explanation and Understanding*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Zangwill, N. 2005. Moore, Morality, Supervenience, Essence, Epistemology. *American Philosophical Quarterly* 42 (2): 125–130.

REDUCTIONISM IN CONTEMPORARY ANALYTICAL PHILOSOPHY

Jonas Dagys, Vilius Dranseika, Vytautas Grenda, Ieva Vasilionytė

Abstract. The aim of this paper is to provide a general account of the forms of reductionism in contemporary analytical philosophy of mind, morality, action and causation, and also to evaluate the similarities and differences of reductionist strategies in these fields. We discuss six reductionist strategies – reduction based on synonymy of terms, the thesis of *a posteriori* identity, analytical functionalism, anomalous monism, analysis invoking the concept of supervenience, and conceptual analysis without synonymy – and maintain that these strategies have different manifestations in different areas of philosophy, and so they are prone to different criticisms and interpretations. In this paper we attempt to provide an explanation for some of those differences, and also conclude that speaking of reductionism in general in contemporary analytical philosophy, as a phenomenon encompassing all fields, based on a single unifying model or vision of reduction, is not viable.

Keywords: reductionism, analytical philosophy, conceptual reduction, ontological reduction.

Įteikta 2013 m. gruodžio 13 d.